

SURXONDARYO VILOYATI SHAROITIDA YOVOYI KO‘K KAPTARNING KO‘PAYISH DAVRI BIOLOGIYASIGA DOIR MATERIALLAR

Boboxonov Muzaffar Ziyodullayevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi.

Toyirova Sabrina Sobirovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11095905>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Surxondaryo viloyatining turli ekologik biotoplarda uchrovchi yovvoyi ko‘k kaptarning ko‘payish davri biologiyasi ko‘p yillik kuzatuv natijalari asosida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: ko‘k kaptar, juftlashish, biotop, uya qurish, qush, tuxum qo‘yish

MATERIALS ON THE BIOLOGY OF THE BREEDING PERIOD OF THE WILD BLUE PIGEON IN SURKHONDARYO REGION

Abstract. In this scientific article, the biology of the breeding period of the wild blue pigeon found in various ecological biotopes of the Surkhandarya region is analyzed based on the results of many years of observation.

Key words: blue dove, mating, biotope, nesting, bird, laying eggs.

МАТЕРИАЛЫ ПО БИОЛОГИИ РАЗМНОЖЕНИЯ ДИКОГО СИНЕГО ГОЛУБЯ В СУРХОНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В данной научной статье на основе результатов многолетних наблюдений анализируется биология периода размножения дикого синего голубя, обитающего в различных экологических биотопах Сурхандарьинской области.

Ключевые слова: сизый голубь, спаривание, биотоп, гнездование, птица, откладка яиц.

Kirish. Qushlar turlar xilma-xilligi bo‘yicha umurtqali hayvonlar orasida yuqori o‘rinlarda turadi. Qushlarning biologiyasi, ekologiyasini tadqiq qilish, tarqalgan arealini o‘rganish va ularni muhofaza qilish choralari dolzarb vazifalardan sanaladi. Xususan Surxondaryo viloyati sharoitida qushlar, shu jumladan ko‘k kaptarning ko‘payish davri biologiyasi o‘rganilishi haqida ma’lumotlar yetarli emas. Tadqiqotlarimiz 2021-2023-yillar davomida Surxondaryo viloyatining shimoliy va janubiy biotoplaridagi tumanlarida amalga oshirildi. Biotoplar sifatida aholisi zich ammo antropogen ta’sirlar birmuncha past Denov tumani hamda aholisi zich va antropogen ta’sirlar birmuncha kuchli bo‘lgan Termiz shahri tanlab olindi. Aholi punktlari va agrotsenozlarida

tadqiqotlar statsionar va marshrutlar bo'yicha kuzatishlar asosida olib borildi.

Ko'k kaptar kaptarsimonlar ichida boshqa qushlarga nisbatan yirikroq qush bo'lib, ular asosan aholi yashaydigan joylarda uyalar quradi. Uyalarini binolarning chordoqlarida, tom ostida, devorlardagi o'yiqlarda va tokchalarda quradi. Ko'k kaptar O'zbekistonda turli-tuman biotoplarda yashaydi. Ko'pchilik tadqiqotchilarning ma'lumotlariga ko'ra ko'k kaptarlarning uya qurish joylari yirik binolar yoki ba'zi xarobalar hisoblanadi. Ko'k kaptarlar bir yildan keyin ya'ni kelasi yili bahorda ko'payish qobiliyatiga ega bo'ladi. Juftlashish vaqtida erkak qush urg'ochisining atrofidan aylanib, doimiy sayrab turadi. Ayrim juftlar qish vaqtida ham ajralmaydi. Shu sababli ular ancha erta uya qurishga kirishadi [2]. Respublikaning shimoliy-g'arbiy va janubiy mintaqalarida u asosan sariq tog' tuproqli sug'orish tizimlarining tik yon bag'irlarida uya quradi. Tog'larda esa ularning uyalarini turli qoyalarda topilgan. Janubiy-g'arbiy O'zbekiston sharoitida ko'k kaptarning uya qurish joylari bo'lib asosan yirik binolar va uylarning chordoqlari xizmat qiladi. Aholi yashaydigan joylarda ular asosan maktab va idoralar binolarining chordoqlarida va kamdan-kam hollarda yevropacha qurilgan binolar, machit va maktablarda uya quradi [1].

Uya qurishi. Uya qurish joylari bo'lib har xil tirqishlar, tokchalar boshqa joylar xizmat qiladi. Hamma kaptarsimonlar singari ko'k kaptarning uyasi ham juda sodda tuzilgan bo'lib uyada hech qanday to'shak bo'lmaydi. Uya qurish vaqtida erkak qush uya materiallarini terib, urg'ochisiga keltirib beradi [2] T.Z. Zohidov, R.I. Meklenbusevlarning [3] ma'lumotlariga ko'ra ko'k kaptarlar uyasini imoratlarning bo'rtib chiqib turuvchi qismlariga, o'yilgan joylariga yoki keng tirqishlariga quradi. Uya quruq shoxchalardan ehtiyotsizlik bilan quriladi.

Tuxum qo'yishi. Uya tayyor bo'lgach ko'k kaptarlar tuxum quyishga kirishadi. Birinchi tuxumlar fevralning boshlaridayoq qo'yiladi. R.N. Meklenbusevning [2] ma'lumotiga ko'ra ko'k kaptarlar bir yilda 4 martagacha ko'payishi mumkin. Ularning tuxumlari oq rangda, ovalsimon bo'lib ularning uzunligi 36.0-44.0 mm ni, eni 27.0-32.0 mmni tashkil etadi. T.Z. Zoxidov va R.N. Meklenbusevlarning ma'lumotiga ko'ra [3] ko'k kaptarlar odatda 2 ta tuxum qo'yadi. Bizning kuzatishlarimizga ko'ra ham ko'k kaptarning uyasida 2 ta tuxum bo'lishi aniqlandi. Tuxumlarning rangi oq, shakli cho'zinchoq bo'ladi. Tuxumlarning uzunligi 36,6 mm, eni 29,1mm, og'irligi 11,3 grammni tashkil etadi. Tuxumlarini bosib yotishi. Ko'k kaptarlar ham kichik musichalar kabi tuxumlarini birinchisi qo'yilgandan bosib yotadi. Tuxumlarini bosib yotishda ikkala qush ham ishtirok etadi, lekin erkagi tuxumlarini kamroq bosadi. Bu ishni asosan urg'ochisi bajaradi. Erkagi va urg'ochisi kunning birinchi yarmida almashtirib turadi [2]. T.Z. Zoxidov va R.N. Meklenbusevlarning [3] ma'lumotlariga ko'ra tuxum bosib yotishi uch haftagacha davom etadi. Bizning kuzatishimizda ko'k kaptarlarning inkubatsiya davri 19 kuni egalladi.

Bizning kuzatishlarimiz bo'yicha ko'k kaptarlar tuxumlarini birinchisi qo'yilgandan so'ng bosib yotishga kirishadi. Tuxumlarini ikkala qush navbatlashib bosib yotadi. Lekin urg'ochisi tuxumlarini ko'proq bosib yotadi. Urg'ochisi tuxum bosayotgan vaqtda erkagi ko'pincha uya atrofida bo'ladi. Vaqti-vaqti bilan oziqlanish uchun uchib ketadi. Ikkinchi tuxum qo'yilganidan so'ng tuxum bosish zichligi biroz oshadi.

Ko'k kaptarda ham kichik musichadagi singari tuxum bosish zichligi yuqori bo'ladi. Tuxumlar ko'proq kunning birinchi yarmida ertalabki soatlarda va kechqurungi soatlarda uzoq bosib yotiladi. Kunning issiq vaqtlarida tuxumlarini aylantirib turadi. Eng uzoq uzluksiz tuxum bosish inkubatsiya davrining oxirida, ya'ni polaponlar tuxumdan chiqishi arafasida qayd etilib, tuxum bosayotgan qush tuxumlarini ikki soat 26 daqiqa (146 daqiqa) uzluksiz bosib yotadi. Tuxum bosish jadalligi inkubatsiya davrining kunlariga qarab o'zgarib turadi. Masalan, inkubatsiya davrlarining dastlabki kunlarida tuxumlar nisbatan kamroq bosiladi. Biz ko'k kaptarning tuxum bosish jadalligining kunlik kuzatishlarimiz natijalariga ko'ra soat 5.00 dan 21.00 gacha (900 daqiqa) tuxumlar 860 daqiqa bosib yotiladi. Uya 40 daqiqa bo'sh qoldi, ya'ni tuxum bosish zichligi 95.6% ni uya bo'sh qolgan vaqt 4.4% ni tashkil etadi.

Inkubatsiya davrining oxirgi kunlarda tuxum bosish zichligi oshib, tuxumlar kunlik kuzatish davomida hammasi bo'lib 887 daqiqa bosib yotilgan (98.6%). Uya esa 13 daqiqa bo'sh qoldi (1,4%). Ko'k kaptarda inkubatsiya davri 17 kunni tashkil etadi. Masalan, nazorat ostidagi uyalardan birida 10 iyulda qo'yilgan tuxumdan 27 iyulda polapon ochib chiqdi.

Tuxumdan polaponlarining chiqishi va rivojlanishi. Ko'k kaptarda tuxumlarini bosib yotish birinchi tuxumdan boshlanganligi sababli polaponlar tuxumdan bir vaqtda chiqmaydi. Ularning tuxumdan chiqish o'rtasida 1-2 sutka vaqt o'tadi [1].

Tuxumdan endigina chiqqan ko'k kaptar polaponlarning ko'zlari va eshitish yo'llari yopiq bo'ladi. Tanasi uzun unchalik patli bo'lmagan embrional pat bilan qoplangan [2]. Rivojlanishning dastlabki kunlarida ko'k kaptarlar polaponlarni jig'ildonlaridan ajralib chiqaradigan sutga o'xshash suyuqlik bilan boqadi. Polaponlar rivojlangan sari bu ozuqa qo'shimcha tarzda turli tuman donlar bilan boqiladi [3]. Bizning kuzatishimizga ko'ra ko'k kaptarlar polaponlari tuxumdan ko'zlari va eshitish yo'llari yopiq holda chiqadi. Endigina tuxumdan chiqqan polaponlarning tanasi sariq rangdagi embrional pat bilan qoplangan bo'ladi.

Xulosa. Ko'k kaptarlar asosan donxo'r qush hisoblanadi. Ular asosan yovvoyi va madaniy o'simliklarning urug'lari bilan oziqlanadilar. Ularda yil davomida oziq spektri o'zgarishi mumkin. Yovvoyi o'simliklar urug'idan ko'k kaptarning asosan dukkakli o'simliklar urug'i, madaniy o'simliklardan bug'doy, makkajo'xori, arpa va sholi donlari uchraydi.

Lekin bu donlarni ular faqat yerdan terib yeydi Shu sababli ularning qishloq xo'jaligi uchun zarari unchalik katta bo'lmaydi.

REFERENCES

1. Бакаев С Сизый голубь (*Columba livia neglecta*) в антропогенных ландшафтах аридной зоны Узбекистана // Фауна и экология птиц Узбекистана: Сборник научных трудов. - Самарканд, издательство СамГУ, 1989.
2. Мекленбурсев Р.Н. Голубиные. В. Кн. Птицы Узбекистана. Изд-во «Фан», Ташкент, 1990.
3. Зохидов Т.З, Мекленбурсев Р.Н. «Природа и животный мир Средней Азии» Т-1. Ташкент, «Ўқитувчи», 1969 г.
4. В. N. Doniyorov., Y. I. Ametov. „Buxoro vohasida kaptarsimonlarning biologiyasi va ekologik xususiyatlari” Scientific Journal Impact Factor 2023: 5.789